

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.25>**Тетяна Швидка,**

ORCID ID: 0000-0002-6152-2705

докт. юрид. наук, доцент,

асистент кафедри господарського права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

адвокат

Артем Ніколенко,

студент

Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ІНТЕРНЕТУ

Статтю присвячено дослідженню природи права на доступ до Інтернету. Вона має комплексний характер. Значну увагу приділено питанню походження досліджуваного права. З'ясовано його витоки із Загальної декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Розкрито теорію класифікації прав людини за поколіннями. З'ясоване місце зазначеного права в системі класифікації прав людини. На підставі цього виокремлено найсуттєвіші та основоположні ознаки досліджуваного права. Автори звернулися до міжнародного досвіду визнання, закріплення та розкриття права на доступ до Інтернету. Наведено позиції міжнародних правозахисників та представників міжнародних організацій щодо змісту та необхідності визнання права на доступ до Інтернету. Основний акцент був поставлений на тлумачення зазначеного права та його змісту міжнародними юрисдикційними органами та національними судами зарубіжних країн. Проаналізовано рішення Європейського суду за прав людини, органів конституційного контролю Франції, Коста-Ріки. Автори навели приклади імплементації зазначеного права в законодавчі акти іноземних держав. У статті порушено проблему реалізації права на доступ до Інтернету урядами іноземних держав. Наведено приклади практичного забезпечення громадян доступом до мережі Інтернет органами державної влади іноземних держав, серед них: Іспанія, Естонія, Фінляндія. З'ясовано особливості регулювання права на доступ до Інтернету в Україні.

Таким чином, автори, проаналізувавши думки міжнародних правозахисників, позиції міжнародних юрисдикційних органів, рішення Європейського суду за прав людини та рішення судів зарубіжних країн, ознайомившись із практикою застосування досліджуваного права урядами іноземних держав, дійшли висновку, що право на доступ до Інтернету є цілісним, самостійним та тісно пов'язаним з іншими правами та є необхідним та невід'ємним елементом сучасного світу, який потребує чіткого визнання та закріплення в міжнародно-правових актах та забезпечення національними урядами.

Ключові слова: право на доступ до Інтернету, покоління прав людини, Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд за прав людини, контент.

Постановка проблеми. В умовах постійного наукового прогресу роль Інтернету в реалізації чисельних прав людини постійно збільшується. Мережа Інтернет перетворилася на потужну базу для пошуку та отримання інформації, громадської комунікації, захисту прав і свобод громадян. За таких умов визнання права на доступ до Інтернету невід'ємним правом людини є необхідністю, яку диктує сучасність.

Незважаючи на вирішальну роль мережі Інтернет для реалізації чисельних прав людини у сьогоденні, право на доступ до Інтернету не є достатньо дослідженим. Переважно праці вчених присвячені правовому регулюванню відносин у мережі Інтернет.

Дослідженнями у цій площині займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О.А. Гончаренко, І.В. Мукомела, О. Поліченко та ін. Утім, юридичному змісту зазначеного права, його правовій природі, значенню в умовах цифрового суспільства та розвитку не приділено належної уваги.

Метою статті є з'ясування витоків права на доступ до Інтернету, встановлення його основних ознак, вирішення питання про юридичний зміст та структуру права на доступ до Інтернету, пошук та оприлюднення інформації стосовно його закріплення в міжнародно-правових актах та імплементації урядами іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. Права людини є динамічною категорією. Її зміст змінюється протягом розвитку людського суспільства. Французький учений Карел Васак запропонував класифікацію прав людини, розділивши їх на три покоління [1]. До першої групи він відніс громадянські та політичні права. Вони були закріплені та систематизовані у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73. Їх ще називають негативними, адже їх забезпечення не вимагає від держави значних фінансових ресурсів. До громадянських (особистих) прав слід віднести ті, що належать людині як члену суспільства. Вони є найфундаментальнішими з усіх інших. До них слід віднести: право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, недоторканість приватного життя, помешкання [2]. Політичні права належать громадянину певної держави. Вони забезпечують можливість участі громадянина в суспільно політичному житті суспільства й є необхідною умовою існування демократичного суспільства. До них можна віднести право на управління справами держави, право на мирні зібрання тощо. До другого покоління прав людини слід віднести соціальні, економічні та культурні права та свободи. Вони були закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенції міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» тощо. Для цього покоління прав людини характерним є застосування загальних абстрактних понять під час їх формулювання в міжнародних правових документах, залежність від економічної та фінансової спроможності держав в їх реалізації, невизнання певними державами їх як обов'язковими. На відміну від громадянських та політичних прав соціально-економічні права є позитивними. Це означає, що вони напряду пов'язані з обов'язком держави надати громадянину ті чи інші блага. Здійснення позитивних прав неможливе без наявності у держави достатніх ресурсів. Їх конкретне наповнення прямо залежить від багатства країни і демократичності її політичної системи. Саме тому під час визначення цієї категорії прав людини в міжнародних правових актах часто використовуються абстрактні та оціночні терміни: «справедлива винагорода за працю», «достатній рівень життя», зобов'язання держав ужити «всіх необхідних заходів поступово», «у межах наявних ресурсів», «усіма належними способами» [3]. До таких прав слід віднести: право на охорону здоров'я,

освіту, працю, соціальний захист та ін. [4]. До третього покоління прав людини належать так звані колективні права. Їх зародження та розвиток нерозривно пов'язаний із закінченням Другої світової війни. Усвідомлення суспільством своєї єдності сприяло їх розвитку. Головна особливість цих прав полягає у тому, що вони не можуть бути реалізовані окремими індивідами. До таких, наприклад, слід віднести право на страйк, збори, мітинги, демонстрації, свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації. Колективні права не є природними, адже формуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільноти. Причому вони можуть належати різним за кількістю та складом групам людей. Одним із найзагальніших є право нації на самовизначення. Права цієї категорії нині є предметом постійних дискусій науковців та практикуючих юристів, адже вони вступають у конкуренцію з індивідуальними правами. Утім, міжнародною спільнотою визнано, що колективні права не можуть порушувати індивідуальні права та не мають перед ними пріоритету [5].

Але ще у 1996 р. професор О.П. Семітко запропонував виділяти права четвертого покоління. Пізніше почав формуватися світовий науковий підхід до зазначених прав. Їх виникнення та утвердження пов'язані зі швидким темпом наукового прогресу. Навколо більшості з них досі точаться постійні дискусії. Досі не сформований єдиний, чіткий науковий підхід до їх розуміння. Наведу позиції різних науковців щодо змісту зазначених прав.

Так, за поглядами Ф.М. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями у сфері біології. Ю.А. Дмитрієв до четвертого покоління прав зараховує лише інформаційні права. Д.М. Шебаніц до прав четвертого покоління зараховує право на евтаназію, на зміну статті, на трансплантацію органів, на використання віртуальної інформації, право на клонування [1]. Отже, права цієї категорії в будь-якому разі нерозривно пов'язані зі швидким науковим прогресом. Людина отримує набагато більше можливостей із використанням новітніх технологій. Утім, юридичний зміст зазначених прав досі залишається предметом чисельних дискусій. Саме тому дослідження прав четвертого покоління є актуальним для всієї міжнародно-правової спільноти. Одне з найфундаментальніших прав нового покоління – право на доступ до Інтернету.

Його витоки пов'язують із реалізацією положень ст. 19 Загальної декларації прав людини. Відповідно до зазначеної норми, «кожна людина має право на свободу переконань і на їх вільне волевиявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [6]. Так, у своїй доповіді представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Дуні Міятович зазначила, що доступ до Інтернету повинен розглядатися як право людини і невід'ємний компонент права на вільне вираження поглядів та свободи переконань [7]. Положення ст. 19 Загальної декларації прав людини були враховані під час укладення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Так, ст. 10 зазначеної Конвенції було закріплено право особи на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати та передавати інформацію та ідеї без утручання органів державної влади і незалежно від кордонів [8]. Захищаючи зазначене право, Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на вирішальній ролі Інтернету в його реалізації. Так, у справі «Таймс Ньюспейперс Лтд. проти Сполученого Королівства» Суд дійшов висновку, що завдяки своїй доступності, а також здатності зберігати і поширювати велику кількість інформації Інтернет-сайти роблять великий внесок у поліпшення доступу громадськості до новин і спрощення обміну інформацією [9]. Цікавою є позиція Суду, яку він висловив у справі «Ахмет Йилдирим проти Туреччини». У даній справі захід блокування доступу до сайту був наслідком рішення, ухваленого кримінальним судом міста Денізли. Спочатку йшлося про превентивний захід, постановлений судом у рамках кримінальної справи, порушеної стосовно стороннього сайту, на підставі Закону № 5816, який забороняє наругу над пам'яттю Ататюрка. У будь-якому разі, адміністративний орган, уповноважений виконати згаданий захід блокування, а саме КТІ, просив про надання дозволу на повне блокування доступу до Google Sites. Рішенням від 24 червня 2009 р. кримінальний суд міста Денізли задовольнив це клопотання. У відповідь на подану заявником скаргу кримінальний суд міста Денізли підтвердив своє рішення, вважаючи, що єдиною можливістю заблокувати сайт, що був предметом кримінального провадження, було блокування доступу до Google Sites. Отже, КТІ заблокував доступ до цілого домену Google Sites, таким чином, заблокував заявникові доступ

мати до власного сайту. Відповідно до наявного у справі матеріалу, заявник на невизначений строк утратив можливість доступу до власного сайту, а його спроби оскарження впиралися в ухвалене судом рішення про блокування. Розглянувши справу, Суд дійшов висновку, що Інтернет став одним з основних засобів реалізації громадянами свого права на свободу вираження поглядів та доступу до інформації, тим самим забезпечуючи громадянам необхідні механізми для участі в діяльності органів державної влади, обговоренні політичних питань та проблем, що становлять загальний інтерес [10]. Таким чином, Суд визнав, що Інтернет є потужним засобом у реалізації громадянами своїх громадянських та політичних прав.

Мережа стала потужним засобом впливу міжнародної спільноти на незаконні дії політиків. Усе частіше суспільне обурення в мережі Інтернет із приводу тих чи інших процесів призводить до активних дій підприємців, політиків із приводу усунення перешкод у реалізації прав людини. Яскравим прикладом є ситуація в Білорусі, яка склалася після президентських виборів 9 серпня 2020 р. Центральна влада на чолі з Олександром Лукашенко намагалася обмежити доступ білорусів до Інтернету з початку масових мітингів по всій території Білорусі. Зазначені дії були спробами позбавити громадян Білорусі координації та не допустити поширення інформації про катування громадян співробітниками ОМОНу. Незважаючи на це, світова спільнота стала свідком знуцання співробітниками правоохоронних органів Білорусі над громадянами своєї країни. Через мережу Інтернет деякі країни проводять вибори голови держави та парламенту, місцеві вибори. Таким чином, слід визнати, що Інтернет став засобом реалізації не однієї норми Загальної декларації прав людини чи Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, але сукупності громадянських та політичних прав, визнаних міжнародними договорами.

Неможливо не погодитися з тим, що сьогодні Інтернет став потужною базою для міжнародної комунікації, платформою для отримання освіти, засобом впливу на соціальні процеси. Поширення інформації про неякісну продукцію, послуги незалежними користувачами забезпечує цілу низку економічних, соціальних та культурних прав. Причому часто Інтернет стає засобом набагато впливовішим, аніж діяльність державних контролюючих органів. Таким чином, не слід обмежувати право на доступ до Інтернету лише як складову частину права на свободу переконань та поглядів. Багатофункціональність

мережі Інтернет забезпечує реалізацію великої кількості прав та свобод людини. Таку позицію висловив у своєму рішенні від 30 липня 2010 р. Конституційний Суд Коста-Ріки. Він зазначив: «Без будь-яких вагань можна сказати, що ці технології (інформаційні технології і технології зв'язку) вплинули на спосіб людського спілкування, полегшуючи зв'язок між людьми та інститутами в усьому світі, усунули просторові і часові бар'єри; нині доступ до цих технологій стає основним інструментом для полегшення здійснення, зокрема, основоположних прав та участі у демократичних процесах (електронної демократії), громадського контролю, освіти, свободи думки і самовираження, доступу до інформації та публічних послуг онлайн, права на електронне спілкування з урядом, а також адміністративної прозорості» [11]. Саме тому необхідно визнати та закріпити досліджуване право. 6 липня 2012 р. Рада ООН із прав людини визнала, що право доступу до Інтернету повинно бути захищеним та забезпеченим державою [7].

Але виникає питання: який його юридичний зміст? Спеціальний доповідач із питань сприяння та захисту права на свободу думок та їх вільного вираження Франк Ла Рю у своїй доповіді, представленій згідно з Резолюцією 16/4 Ради ООН із прав людини у 2011 р., наголошує на двох важливих аспектах доступу до Інтернету: 1) доступу до контенту; 2) доступу до Інтернету як можливості підключення [7]. Отже, зазначене право має декілька аспектів. По-перше, це можливість реального підключення до Мережі. Так, наприклад, у Північній Кореї громадяни фактично позбавлені такої можливості. Другим пунктом є доступ до контенту. Саме він сприяє розвитку суспільства через залучення міжнародної спільноти до новітніх тенденцій та досягнень суспільства. Яскравим прикладом тотального Інтернет-контролю є КНР. У країні працює система фільтрації контенту, уведена ще в 2003 р. Саме вона значно обмежує доступ користувачів до більшості соціальних мереж, усесвітньо відомого сайту «Вікіпедія» та багатьох інших Інтернет-ресурсів. Влада КНР сама вирішує, яку інформацію вправі споживати її громадяни та що саме вони можуть публікувати й обговорювати. Такі дії є явним порушенням уже згадуваної ст. 19 Загальної декларації прав людини. Сама цінність Інтернету полягає у свободі одержання інформації та її поширення згідно з волею користувачів.

Не менш важливим пунктом виступає економічна доступність до Інтернету. Так, ще в 2014 р. був прийнятий Закон № 721, яким передбачалося впровадження ліцензування

послуг із надання доступу до Інтернету. Окрім того, зазначений закон передбачав обов'язок операторів, а також провайдерів телекомунікацій придбати за власні кошти технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів. Після цього Інтернет-асоціація України звернулася до президента. На думку її членів, це призвело б до значного подорожчання надання зазначених послуг, а отже, до порушення прав громадян на інформацію. Отже, право на доступ до Інтернету повинно включати економічну доступність підключення до Мережі, вільного використання контенту [7]. Таким чином, держава повинна не тільки не втручатися у здійснення особами зазначеного права, а й уживати заходів для забезпечення доступності Інтернету для своїх громадян. Таким чином, право на доступ Інтернету за своєю природою схоже на права другого покоління, адже повинно передбачати позитивні зобов'язання держави з його реалізації.

Звернемося до законодавства міжнародного досвіду. Так, в Естонії у 2000 р. парламент запустив масову програму з розширення доступу для сільської місцевості. Інтернет, як стверджує уряд, має велике значення для життя в XXI ст. А у Фінляндії до липня 2010 р. кожна людина повинна була мати доступ до ширококосмугового з'єднання швидкістю мінімум 1 Мбіт/с, відповідно до даних Міністерства транспорту і комунікацій, і до 2015 р. – доступ до зв'язку в 100 Мбіт/с. Уряд Іспанії гарантував своїм громадянам із 2011 р. загальний доступ до Інтернету на території всієї країни зі швидкістю передачі даних щонайменше 1 Мбіт/с за розумною ціною [11]. Але загальною проблемою прав другого покоління, як уже зазначалося, є загальність регламентуючих їх термінів (розумна ціна) та фінансова спроможність держави їх забезпечити (перелічені країни мають високий рівень розвитку економіки). Тому зазначене право слід чітко прописати в міжнародно-правових документах та деталізувати в національному законодавстві та практиці міжнародних юрисдикційних органів. Держава повинна розробляти проекти на поширення доступу до Мережі й створювати відповідні фонди для їх реалізації.

Слід зазначити, що деякі країни офіційно визнали зазначене право. Серед таких – Фінляндія, Естонія, Франція та ін. Велику роль у цьому відіграють і національні суди інших країн. У червні 2009 р. Конституційна Рада, орган конституційного контролю Франції, проголосила доступ до Інтернету основоположним правом людини в категорично

сформульованому рішенні. А Конституційний Суд Коста-Ріки у своєму рішенні від 30 липня 2010 р. визнав право доступу до Інтернету фундаментальним правом людини [11].

На жаль, в Україні досі точаться дискусії з приводу необхідності законодавчого закріплення такого права та його правової природи. 16 квітня 2014 р. до Верховної Ради України було внесено проєкт закону № 4715 «Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)». У пояснювальній записці до законопроєкту зазначалося, що унікальність Інтернету полягає у тому, що це не тільки засіб зв'язку та важливе джерело інформації, а й сучасна публічна інфраструктура, яка дає змогу кожній людині отримувати доступ до культурних, освітніх, громадських, політичних та інших ресурсів, різноманітних послуг тощо. Законопроєктом планувалося закріпити право фізичної особи на доступ до Інтернету та віднести його до особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Пропонувалося заборонити обмеження права доступу до Інтернету. Обмеження доступу до певних даних, що містяться в Інтернеті, можливе лише на підставі рішення суду про незаконність таких даних. Але парламентарі його не прийняли [12].

Висновки

Таким чином, доступ до Інтернету є визнаним міжнародною правовою спільнотою правом кожної людини. Утім, часто розглядається як складовий елемент права на свободу переконань та поглядів. Але багатифункціональність мережі призводить до диференціації його застосування. Саме тому право на доступ до Інтернету слід розглядати як цілісне, самостійне та водночас тісно пов'язане з іншими правами та свободами людини право. Держава зобов'язана забезпечити його. Причому реалізація зазначеного права напряму залежить від фінансових ресурсів кожної окремої держави, а тому не можна запровадити єдиного світового стандарту через різницю в території, ресурсів бюджетів та ін. Право на доступ до Інтернету в сучасному суспільстві є необхідним та невід'ємним від людини, а тому повинно бути чітко визнане та закріплене міжнародними правовими актами та деталізоване в національному законодавстві.

Tetiana Shydyka, Artem Nikolenko. Statutory consolidation of the right to Internet access

The article is devoted to the study of the nature of the right to access the Internet. It is complex. Considerable attention is paid to the question of the origin of the law under study. Its origins in the Universal Declaration of Human Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are clarified. The theory of classification of human rights by generations is revealed. The place

Список використаних джерел:

1. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 837. С. 213–217. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_36.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043.
3. Федорова А.Л. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права як складова універсальної системи захисту прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 96. Ч. 1. С. 62–67.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
5. Коваленко Н.М. Деякі аспекти співвідношення індивідуальних та колективних прав. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2(14). С. 209–213.
6. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version>.
7. Мукомела І.В. Право на доступ до Інтернету: проблеми визначення та забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4(87) С. 77–82.
8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
9. «Компанія Times newspapers Ltd. Проти Сполученого Королівства»: Рішення Європейського суду з прав людини від 10 березня 2009 р. URL: [https://protocol.ua/ru/kompaniya_tayms_nyuspeypers_ltd_proti_spoluchenogo_korolivstva_\(1_i_2\)_times_newspapers_ltd_v_united_kingdom_\(1_and_2\)_st_10_konvenii_zayavi_3002_03_i_23676_03_vid_10_bereznya_2009_roku/](https://protocol.ua/ru/kompaniya_tayms_nyuspeypers_ltd_proti_spoluchenogo_korolivstva_(1_i_2)_times_newspapers_ltd_v_united_kingdom_(1_and_2)_st_10_konvenii_zayavi_3002_03_i_23676_03_vid_10_bereznya_2009_roku/).
10. «Ahmet Yildirim проти Туреччини»: Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2012 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/programmes/human-rights-trust-fund>.
11. Право на доступ до Інтернету. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/Право_на_доступ_до_Інтернету.
12. Карта проходження проєкту закону України від 16.04.2014 № 4715 «Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG3MZ001>.

of this right in the system of classification of human rights is clarified. On this basis, the most significant and fundamental features of the law under study are singled out. The authors turned to the international experience of recognizing, consolidating and disclosing the right to access the Internet. The positions of international human rights defenders and representatives of international organizations on the content and necessity of recognizing the right to access the Internet are presented. The main emphasis was placed on the interpretation of this right and its content by international jurisdictions and national courts of foreign countries. The decisions of the European Court of Human Rights, the bodies of constitutional control of France and Costa Rica are analyzed. The authors provided examples of implementation of this right in the legislation of foreign countries. The article raises the issue of realization of the right to access the Internet by foreign governments. The authors gave examples of practical provision of citizens with access the Internet by public authorities of foreign countries. Among them: Spain, Estonia, Finland. In the article the peculiarities of regulating the right to access the Internet in Ukraine are found.

Thus, the authors, analyzing the views of international human rights defenders, the positions of international jurisdictions, the decision of the European Court of Human Rights and the decisions of foreign courts, acquainted with the practice of foreign law, concluded that the right to access the Internet is integral, independent and closely related to other rights, is necessary and inseparable in modern times, needs to be clearly recognized and enshrined in international legal instruments and provided by national governments.

Key words: *right to Internet access, generation of human rights, Universal Declaration of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, content.*

